

Key words: *autosemantical verb, lexical-semantic field, verbal compound predicate, semantic modification.*

Олександра Казало
(Київ)

УДК 811.161.2'367.634

ПРОБЛЕМА СТРУКТУРНОЇ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ПАРНИХ СПОЛУЧНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Проаналізовано характер компонентів, поєднаних у парні сполучники, визначено статус та функціонально-семантичне навантаження другого компонента таких сполучників, виокремлено групи парних сполучників за ступенем структурної стійкості та функціональної цілісності в українській літературній мові.

Ключові слова: *парні сполучники, парні градаційні сполучники, парні підрядні сполучники, функціональна та структурна цілісність парних сполучників.*

Питання структурної та функціональної цілісності парного сполучника порушували ще в давніх граматиках української мови. Автори цих граматик зазначали, коли потрібно вживати другий компонент пари [6, с. 39-40, 44-45; 11, с. 153]. Складність у визначенні необхідності другого компонента парних сполучників полягала в тому, що в окрему групу їх не виділяли в давніх граматиках.

У граматичних описах української мови з кінця 60-х років ХХ ст. і дотепер парні сполучники виділяють в окрему групу за способом уживання. Запропоновані визначення цих сполучників передбачають наявність двох позиційно віддалених структурних компонентів, що, поєднуючи або два члени речення, або дві частини складної закритої синтаксичної конструкції [2, с. 307; 12, с. 310; 13, с. 515; 14, с. 350], розподіляються між ними. Іноді відзначають формальну відмінність поєднаних у пару компонентів [13, с. 350]. Обов'язковість поєднання двох дистанційно вжитих, формально різних структурних компонентів для реалізації певної граматичної функції (формально-синтаксичної функції вираження сурядності або підрядності зв'язку та семантико-синтаксичної функції вираження певного семантико-синтаксичного відношення) дає підстави констатувати дві іманентні риси парних сполучників: структурну та функціональну цілісність.

Проте в реальному українському мовленні нерідко спостерігаємо редукцію другого компонента, що суперечить визначенню поняття «парний сполучник». У зв'язку з цим постає проблема структурної та функціональної цілісності парних сполучників.

Мета пропонованого дослідження – проаналізувати характер компонентів, поєднаних у парні сполучники в українській літературній мові, установити функціонально-семантичне навантаження їхнього другого компонента, з'ясувати його обов'язковість / необов'язковість для побудови закритих синтаксичних конструкцій.

Проблема структурної та функціональної цілісності парних сполучників зумовлена структурним та функціональним статусом їхніх складників. За цими ознаками вони неоднорідні. Домінують парні сполучники, першим компонентом яких є сполучник, уживаний в українській мові і як самостійний засіб вираження певного семантико-синтаксичного відношення. Саме цим зумовлене послаблення функціонального навантаження другого компонента таких сполучників, унаслідок чого він стає структурно і функціонально необов'язковим, тобто факультативним. Роль необов'язкового компонента парних сполучників виконує переважно вказівна частка *то* та частка *як*.

В інших парних сполучниках української мови перший компонент не є сполучником (переважно це аналітична сполука), а другий виражений протиставним сполучником *а*, *але*, *та* або ж цими сполучниками із частками *навіть*, *ще* та ін. У таких парних сполучниках перший компонент не може самостійно передати певне семантико-синтаксичне відношення,

він виражає його разом із другим компонентом, що надає йому обов'язкового характеру, унеможливує його редуцію, тобто надає структурної стійкості, цілісності.

Найбільш структурно стійкими і функціонально цілісними в українській мові є градаційні парні сполучники, оскільки їхній перший компонент не збігається із жодним сполучником, а другий приєднує такий член речення чи таку предикативну частину, які зумовлені змістом попереднього члена речення чи попередньої предикативної частини. До них належать парні сполучники *не тільки... а (й), не тільки... але (й), не стільки... як, не лише... а (й), не лише... але (й), не лиш... але (й), не тільки... але навіть, не тільки... а ще, не те що... а, не просто... а (й), не так... як, як... так і, якщо не... то, якщо не... то хоч (би), коли не... то хоча (б) та ін.*, напр.: *Інші [члени комісії] ж стверджують, що в умовах повного розвалу системи охорони здоров'я та недостатнього фінансування інститут зумів не тільки втриматися на плаву, а й нарощує свій потенціал* (Дзеркало тижня 07.10.11); *«І, звичайно, за поєдинком Януковича і Тимошенко буде спостерігати не тільки наша країна, але й увесь світ», — заявив він [Р.Безсмертний] в інтерв'ю сайту «Товариш.online»* (Дзеркало тижня 23.10.11); *Ганнуся не стільки від болю, як від страху, вхопилася руками за живіт...* (В.Шкляр); *Така перевага була властива не лише праслов'янській мові, а й давньоруській* (Історія укр. мови. Морфологія); *Не лише у Франції, але й у цілій Європі досить знайдеться компетентних лікарів, які здатні були б адекватно оцінити стан здоров'я Юлії Тимошенко!* (Тиждень 01.02.12); *Кажуть, що Україна не тільки у терміни вклалась, але навіть Польщу випередила* (Вісник Києва №3 2012); *Річниця хрещення Руси-України – не тільки свято для православних, а ще й велика цивілізаційна подія* (День 27.07.11); *В 11 регіонах її [бідності] рівень не те що не зменшився, а зріс – у деяких навіть перевищує 40%* (Експрес 03.05.11). *Вся штука полягає в тому, кажуть школярі, щоб відпочинок був не просто здоровим, а й цікавим...* (Урядовий кур'єр 14.06.12); *Шлях до Європи – це не так шлях до матеріально кращого життя, як до рівних можливостей* (<http://gazeta.ua> 03.11.12); *Явно намагаючись застовпити за собою роль головного опозиціонера якщо не де-юре, то де-факто* (Дзеркало тижня 07.10.11); *Знаючи ці нюанси, споживач може вибрати якщо не якісний, то хоч би безпечний продукт* (Урядовий кур'єр 22.12.11).

Дослідники визначають різну кількість таких парних градаційних сполучників, а саме: у «Сучасній українській літературній мові» за ред. А.П. Грищенка – 11 [14, с. 473], у «Теоретичній морфології української мови» І.Вихованця, К.Городенської – 14 [3, с. 349], найповніший склад парних градаційних сполучників подано в реєстрі «Грамаптичного словника української мови. Сполучники» К.Г. Городенської. Тут їх зафіксовано 32 [4].

Перший компонент парних градаційних сполучників, утворений унаслідок поєднання модальних часток *тільки, лише, просто* та сполучників *так, якщо, коли* із заперечною часткою *не*, сигналізує про недостатність змісту першої предикативної частини, до складу якої вони входять. Друга частина таких градаційних сполучників виражена сполучниками *а, а й, але й* та часткою *то*, які приєднують такий компонент, що забезпечує достатність змісту першої.

Лексико-семантичне наповнення компонентів, що поєднані парними градаційними сполучниками, різнопланове, значення другого компонента посилює або послаблює значення першого, кількісно чи якісно модифікує виражену ознаку.

За семантичним наповненням градаційні сполучники поділяють на такі, що пов'язують компоненти, другий ьз яких значущіший за перший: *не лише... а (й), не тільки... а навіть*, градаційні сполучники, де перший компонент значущіший за другий: *якщо не... то, якщо не... то хоч (би), коли не... то хоч (би)*, та такі градаційні сполучники, яким характерні обидва типи лексичної співвіднесеності: *не те що... а (й), не те що... а навіть, не так щоб... але*.

У парних градаційних компонентах сполучників обидва компоненти мають своє функціональне навантаження. Перша частина речень із такими сполучниками подає необхідну інформацію слухачеві, але вона не є достатньою для цілковитої реалізації комунікативного завдання. Саме друга частина цих речень надає їм завершеності, тобто

додає ще якусь важливу додаткову інформацію, збагачує зміст речення значенням градації. Обидві предикативні частини є важливими у формуванні градаційного відношення. Отже, необхідність другого компонента парного градаційного сполучника зумовлена потребою передати комунікативний намір, до того ж другий компонент пари є виразником певної експресії. Частина речень, пов'язаних такими парними сполучниками, має тісний зв'язок, саме тому парний сполучник розташовується між двома предикативними частинами. У градаційних реченнях сполучник виконує дві функції: є засобом сурядного зв'язку та виражає градаційні семантико-синтаксичні відношення, указує на перехід дії або стану через певну межу в бік посилення чи послаблення.

Парні підрядні сполучники істотно відрізняються від градаційних ступенем структурної стійкості та функціональної цілісності. Це зумовлено тим, що в них, як уже зазначалося вище, перший компонент, співвідносячись з іншим сполучником, є самодостатнім для вираження семантико-синтаксичного відношення, тому функція другого компонента – другорядна і виявляється переважно в акцентуванні чи підсиленні значення поєднуваного члена речення або поєднуваної предикативної частини складного речення, що й спричинює його структурну редукцію, тобто послаблює структурну стійкість парних підрядних сполучників. Виняток становить другий компонент парних підрядних сполучників, виражений протиставними сполучниками, що разом із допустово-обмежувальними сполучниками як першим компонентом парних сполучників формують разом допустово-протиставне відношення. Саме тому група допустово-протиставних парних сполучників вирізняється з-поміж інших парних підрядних сполучників своєю структурною стійкістю та функціональною цілісністю. До її складу входять: (*хоч (i)... а, хоч (i)... але, хоч (i)... та, хоч (i)... проте, дарма що... а, дарма що... але, дарма що... та* та ін.) [15, с. 353; 7, с.424; 1, с.197], напр.: *Мовляв, хоч і курінь, а все ж хатка ...* (М.Матіос); *Сашка хоч і добрий хлопець, але ж брехуняка!* (Люко Дашвар); *...хоч і за курицю, та на свою вулицю* (Укр. прислів'я); *Євро хоч і більш ризикована валюта, проте і більш прибуткова для капіталовкладень* (Економічна правда 26.06.11); *Дарма що малий, а й старого навчить* (Укр. прислів'я).

К.Г. Городенська відзначає, що найбільшою функціональною та структурною цілісністю наділені парні сполучники та сполучнослівно-сполучникові пари з кількісно-допустово-протиставним значенням [5, с. 158].

Цілісними допустово-протиставними є пари, утворені за допомогою одиничного сполучника *дарма що* та сполучників *але, та, проте, однак*, тому що тільки разом вони виражають допустово-протиставне семантико-синтаксичне відношення, напр.: *Дарма що голий, та в підв'язках* (Укр. прислів'я); *...яка [Ганнуся], дарма що мала, щоразу, проте, потрапляла брати над нею гору...* (О.Забужко).

Функціонально цілісними є парні підрядні сполучники відповідності *що... то, що... тим, чим... тим, чим... то*. Парність цих сполучників зумовлена обов'язковістю двох поєднуваних частин, напр.: *...що довше вони [фрукти] зберігаються, то менше в них залишиться вітамінів* (Урядовий кур'єр 31.12.11); *Чим більше нас буде з «Днем», тим краще для нас...* (День 26.08.11). Зрідка, переважно в розмовному мовленні, другий компонент таких сполучників може зазнавати редукції [5, с. 159; 10, с. 85].

Найнижчий ступінь структурної стійкості та функціональної цілісності мають парні умовні, причинові та часові сполучники, оскільки їхній перший компонент – відповідно одиничний умовний, причиновий та часовий сполучник – є безпосереднім виразником умовного, причинового та часового семантико-синтаксичного відношення, а другий лише увиразнює, підсилює наслідок або часове значення підрядної частини, що засвідчує відсутність у нього суто сполучникової семантико-синтаксичної функції. Це зумовлено тим, що такі парні підрядні сполучники утворені з відповідних одиничних, переважно за допомогою вказівної частини *то*, призначення якої полягає в увиразненні, акцентуванні певного семантико-синтаксичного відношення, а не в його формуванні. Пор.: одиничні і

парні умовні сполучники: *якщо і якщо... то; якби і якби... то, лиш би і лиш (би)... то, коли (б) і коли (б)... то, коли (б) тільки і коли (б) тільки... то, коли (б) лише і коли (б) лише... то, якщо тільки і якщо тільки... то; одиничні і парні часові сполучники: як і як... то, як тільки і як тільки... то, тільки і тільки... то; одиничні і парні причинові сполучники: оскільки і оскільки... то, позаяк і позаяк... то, а що і а що... то. Напр.: **І якщо** добра людина в тому віціліє і з добрими намірами пройде через усі Дантові кола до вершин влади, вона все одно її не змінить (culture.unian.net 06.07.10) і **Якщо** пригадати, **то** подібні центри в регіонах України, ..., **передбачалося** створювати ще у 2010 році (Урядовий кур'єр 12.05.12); **Якби** вони це справедливо робили, вони б зараз не підчищали сайт Верховної Ради (gazeta.ua 05.07.12) і **...якби** ви дали мені ще зо п'ять козаків та відпустили до Холодного Яру, **то** ми там за місяць виловили б усіх заблудлих овець (В.Шкляр); **Коли б** не швидкий пропущений гол, все в сьогоднішній грі було б інакше (champion.com.ua 26.10.12) і – **Ой, – каже Мехтод, – коли б** якийсь чорт мене звідси вивів, **то**, здається, все б за те віддав... (С.Лірник); **Як тільки** створюють законодавчу базу ринку земель, питання мораторію відпаде (kmu.gov.ua 27.06.12) **Як тільки** ви отримуете латвійський паспорт, **то** стаєте громадянином Латвії (День 08.09.10); **Як** попустимо їм учораїне голосування – вони вирішать, що ніхто не зможе їм завадити (Газета по-українськи 05.07.12) і **Як** жениться – **то** мостом стелиться, а **як** оженився – **то** кісткою в грудях стас (Укр. прислів'я); **Оскільки** партія місяцями не заявляла свою претензію на участь у політичному змаганні, в людському середовищі склалося інертне ставлення до ймовірності виходу такого політичного проекту (Україна молода 26.10.12) і **Оскільки** діти радо відкриваються для такої дружби, **то** так само важко вони переживають, якщо «ангел» раптово зникає (День 16.10.12); **Позаяк** ця дата припадає на четвер, Кабмін рекомендував керівникам підприємств та організацій зробити вихідним також наступний день (Високий замок 29.05.12) і **Позаяк** Мінтранс знаходиться під орудою прем'єрки, **то** їй і карти в руки (Українська правда 13.01.10).*

Другим компонентом часових парних сполучників, так само здесемантизованим, а через це факультативним, дещо обмеженіше вживається частка як, пор.: *тільки-но і тільки-но...як, тільки що і тільки що...як, тільки і тільки...як*, пор.: *...і тільки-но* НБУ перестане продавати долари, гривня знову почне дешевшати... (racurs.ua 19.11.12) і *Але тільки-но* вони повернулися, *як* син молодшої дружини побачив, що на полі залишив свою дудку (Укр. нар. казка).

Отже, парні сполучники української літературної мови неоднакові за ступенем структурної стійкості та функціональної цілісності, що залежить значною мірою від якості їхнього першого компонента. Одні з них становлять структурну цілісність двох дистанційно вжитих компонентів: першого – несполучникового аналітичної будови і другого – сполучникового або обидва компоненти – сполучники, які тільки разом можуть виражати певну семантико-синтаксичну функцію, тобто функціонувати як цілісна одиниця. Вони мають найвищий ступінь структурної та функціональної цілісності. Це парні градаційні та допустово-протиставні сполучники. Друга група парних сполучників об'єднує бінарні одиниці, у яких перший компонент – сполучник, що ні своєю структурою, ні функціонально не зумовлює другого компонента, бо він самодостатній для вираження семантико-синтаксичної функції парного сполучника; другий компонент не має функціонального навантаження, тому він факультативний. Для цієї групи парних сполучників характерний слабкий ступінь структурної стійкості та функціональної єдності. До неї належать парні умовні, часові та причинові сполучники.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. Сучасна українська мова. Синтаксис : [навч. посіб] / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К. : Вища школа, 2005. – 270 с.
2. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія: [підручник] / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
3. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.

4. Городенська К.Г. Граматичний словник української мови / К.Г. Городенська. – К.; Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
5. Городенська К.Г. Сполучники української літературної мови / К.Г. Городенська. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 207 с.
6. Граматика руської мови / улож. С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – 3 перероб. вид. – Відень, 1914. – 202 с.
7. Івченко М.П. Сучасна українська літературна мова / М.П. Івченко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1965. – 504 с.
8. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис / Б.М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1961. – Ч. 2. – 287 с.
9. Курс сучасної української літературної мови / [за ред. Л.А. Булаховського]. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. II. Синтаксис. – 408 с.
10. Медведєв Ф.П. Система сполучників в українській мові / Ф.П. Медведєв. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1962. – 90 с.
11. Нечуй-Левицький І. Грамматика української мови / Іван Нечуй-Левицький. – К., 1914. – Ч. II. Синтаксис. – 176 с.
12. Плющ М.Я. Граматика української мови : Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [підручник] / М.Я. Плющ. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – 328 с.
13. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 584 с.
14. Сучасна українська літературна мова / [за ред. А.П. Грищенка]. – К. : Вища школа, 1993. – 365 с.

Кагало А. Проблема структурної і функціональної цілостності парних союзів українського язика.

Проанализирован характер компонентов, которые объединены в парные союзы, определён статус и функционально-семантическая нагрузка второго компонента таких союзов, выделены группы парных союзов в зависимости от их структурной стойкости и функциональной целостности в украинском литературном языке.

Ключевые слова: парные союзы, парные градационные союзы, парные подчинительные союзы, функциональная и структурная целостность парных союзов.

Kahalo O. Structural and Functional Integrity of Paired Conjunctions in the Ukrainian Language.

The article analyzes the character of the components combined into paired conjunctions, determines the status as well as functional and semantic load of the second component, and singles out groups of paired conjunctions according to the extent of structural stability and functional integrity in the Ukrainian literary language.

Key words: paired conjunctions, paired graded conjunctions, paired subordinating conjunctions, functional and structural integrity of paired conjunction.

Юлія Лебедь

(Вінниця)

УДК: 811.161.2'367.4/.5

ПАРАМЕТРИ ПРИДІЄСЛІВНИХ ОBOB'ЯЗКОВИХ КОМПОНЕНТІВ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

Стаття присвячена розгляду обов'язкових придієслівних компонентів формально-синтаксичної структури речення. Визначено та охарактеризовано основні параметри обов'язкових придієслівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Ключові слова: синсемантичні дієслова, обов'язковий придієслівний компонент формально-синтаксичної структури речення, семантична єдність, денотат.

Дієслівна лексика української мови досить глибоко вивчена в різних аспектах (О.С. Мельничук, В.М. Русанівський, С.Я. Єрмоленко, І.Р. Вихованець, М.Я. Плющ,